

Nõrk või tugev raha?

Mündireformid ja nende põhjused Euroopas 15. sajandi alguses

Ivar Leimus

Lüüasaamise järel Tannenbergi (Grunwaldi) lahingus 1410. aastal sattus seni õitsva majandusega Saksa Ordu oma eksistentsi raskeimasse olukorda. Poola väed rüüstasid kogu ordu territooriumi, sellest pääses vaid Königsbergi ümbritsenud Samland. Komtuurkondade aastased sissetulekud langesid katastroofiliselt, palgasõdurid nõudsid oma osa. 1411. aasta 1. veebruaril sõlmitud Thorni (Toruń) rahuga pidi ordu maksma vangi langenud kaasvõitlejate ja okupeeritud linnuste eest Poola kuningale Władysław II Jagiełłę lunarahaks 100 000 šokki Böömi krosse ehk 6 000 000 münti ehk ligi 11 tonni puhast hõbedat. See oli summa, mis käinuks üle jõu enamikul Euroopa valitsejatest.¹

Seetõttu on igati loomulik, et juba mõni nädal pärast rahulepingu pitseerimist, veebruaris 1411 toimus Osterrodes ordu ja Preisi seisuste esindajate kokkutulek, kus kõrgmeister Heinrich von Plauen taotles oma rahahäda leevendamiseks ülemaalist abi. Ja ehkki linnad käsitasid seda algul laenuna, jäi peale kõrgmeisteri seisukoht ja tahe, mille kohaselt tegemist oli maksustamisega.²

Kohe pärast Osterrode kokkutulekut siirdus kõrgmeister Hohensteini (Olsztynski), kust saatis 25. veebruaril 1411 laenupalve (seda vähemalt liivimaalaste tõlgenduses) ka Liivimaa maameistrile Konrad von Vieting-

hofile. Nagu järgnev kirjavahetus viitab, oli kõne all nähtavasti samasugune ülemaaline rahahankesüsteem, nagu see pandi kehtima Preisimaal.³ Liivimaalased ei kiirustanud oma relvavendi abistama. Konrad von Vietinghof selgitas, et Väina (Daugava) jõe linnuste kindlustamiseks ja mehitamiseks oli kulunud väga palju raha. Kuid ta lubas siiski oma käsknikud 29. märtsiks enda juurde kutsuda, asja arutada ja selle kohta, mida rahaabist arvatakse, kõrgmeistrile teadust anda.⁴

Maameister pidas sõna. Koosolek leidis tähendatud päeval aset ja juba 3. aprillil läks kiri kõrgmeistrile teele. Kuid midagi rõõmustavat see tema jaoks ei sisaldanud. Et Liivimaal mingeid erilisi rahavarusid polnud, siis leiti, et sularahaga preislasi abistada pole võimalik. Neile toetuse andmine lükati edasi sügisele, kui talupoegadel viljasaak salves. Siis lubati maarahvale peale panna eriline maks ja sellest laekunud raha kõrgmeistrile saata. Linnade ja rüütelkondade maksustamise osas aga väitis Vietinghof otsustavalt, et ta ei saa midagi teha – seda kõrgmeister ärgu lootkugi.⁵

Väljavaade pool aastat oodata, kusjuures teadmata täpselt mida, ei trööstinud Heinrich von Plauenit. Saanud Liivimaalt kirja, läkitas ta sellele kohe kaebliku vastuse, milles avaldas lootust, et teda rahahädas maha

¹ O. Volckart. Die Münzpolitik im Ordensland und Herzogtum Preussen von 1370 bis 1550. – Deutsches Historisches Institut Warschau. Quellen und Studien 4. Wiesbaden, 1996, lk. 66–68.

² O. Volckart. Die Münzpolitik im Ordensland und Herzogtum Preussen, lk. 69.

³ Preisimaa all mõeldakse käesolevas kirjutises ajaloolist Preisimaad, eelkõige Preisi ordu valdusalust territooriumi, mis praegu kuulub erinevatele riikidele.

⁴ Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch (edaspidi LECUB), hrsg. F. G. von Bunge et al., Bd. 4, nr. 1872.

⁵ LECUB 4, nr. 1875.

ei jäeta. Ja ehkki Liivimaa meister reageeris kõrgmeistri pöördumisele kohe, ei sisaldanud tema 16. aprilliga dateeritud kiri eelmisega võrreldes midagi uut.⁶

Heinrich von Plauen sellega ei leppinud, vaid muutus raha nurudes järjest pealekäivamaks. 4. juunil 1411 vastas Konrad von Vietinghof talle juba pisut tüdinult, et ordul pole Liivimaal olnud ega ole mingit varakambrit või seisvat varandust, nagu ta on kõrgmeistrile ka suuliselt teatanud (nähtavasti juba tolle valimiste ajal 1410, kui Liivimaa meister käis Preisimaal). Kõik säästud kulutatud ära Vene sõjas. (Aastail 1407–1409 leidis tõepoolest aset ordu vaenutegevus Pihkvaga.) Kuid ilmselt ei saanud Liivimaa meister kõrgmeistrit ka päriselt ignoreerida. Käsknikega asja arutades jõuti kokkuleppele laenata oma sõpradelt kõrgmeistri jaoks nii palju raha, nagu nad lootsid sügisel talupoegade maksustamisest saada. Raha lubati Võnnu foogtiga 1. juuliks Marienburgi (Malborki) läkitada.⁷

Nähtavasti ei tulnud sellest kavatsusest aga midagi välja, sest juulis 1411 saabus kõrgmeistri saadikuna Riiga Balga komtuur (Balga komtuurkond asus Preisimaal Königsbergist edelas). Tema ülesandeks oli küsida Liivimaa meistritl kõrgmeistri jaoks 50 000 šokki krosse ehk täpselt pool ordu lunarahast. Summa oli Liivimaa jaoks ilmselt ebareaalne ja selle kogumist siin tõsimeeli isegi ei arutatud. Saadikule anti vastuseks, et mihhklipäeval (29. septembril) olevat kavas kokku kutsuda Liivimaa ordukapitaal, kuhu kõik käsknikud toovad kogutud maksu. See summa pidi siis kõrgmeistrile saadetama, kusjuures Liivimaa maamarssalil tuli hoolt kanda, et preislased raha päritolu ka dokumentaalselt kinnitaksid.⁸

Ent elu tegi ordu plaanidesse oma korraktiivid. 27. augustil 1411 teatas Konrad von

Vietinghof vastuseks kõrgmeistri kirjale, et mihhklipäevaks ta raha saata ei jõua. Kapitaal toimuvat pühapäeval enne madisepäeva (20. september), sinna toovad käsknikud raha, mis neil õnnestub koguda. See saadetavat siis 29. oktoobril Memelisse (Klaipėda).⁹

Hoolimata Liivimaa meistri nii ilmselt tõrksusest näib, et pärast veel mitmeid viivitusi jõudis tema rahaline abi tõepoolest kõrgmeistrini. Sellele osutab asjaolu, et 1412. aastast pärinevad kaks kahjuks lähemalt dateerimata võlakohustust vastavalt 18 017 ja 17 221 Ungari kuldna peale, mille kõrgmeister Liivimaa ordult laenab. Friedrich von Bunge on oletanud, et üks nendest võlapaberitest täpsustas teist, sest summad on küllaltki lähedased.¹⁰ Temaga tuleb nõustuda, sest vaevalt kaht nii kaalukat väljamakset Liivimaalt ühe aasta jooksul laekus. Oma aja kohta oli tegemist küll väga suure rahaga, umbes 63 kilo kullaga, kuid kõrgmeistri vajadusi see ilmselt ei rahuldanud. Et šokk krosse oli vaaeldaval ajal väärt umbes 3 Ungari kuldnat,¹¹ vastas Liivimaalt laenatud summa ligikaudu 6000 šokile. Seda oli 8–9 korda vähem, kui algul küsitud. Ei saa muidugi välistada, et seegi summa jäi vaid paberile. Kuid kuna kõrgmeistri rahanõuded Liivimaale lakkasid nüüd tükiks ajaks, siis võib oletada, et kullavoor Preisimaale tõepoolest saadeti (ill. 1).

Uuesti tuli rahast juttu alles Liivimaa meistri Preisimaal viibimise ajal 1412. aasta sügistalvel. Maksukogumine Preisimaal oli esialgu liiva jooksnud ning 1412. aasta novembri lõpul moodustas ordu võlg Poola kuningale ikka veel 69 400 šokki krosse. Seetõttu oli kõrgmeister surma ähvardusel keelanud Preisimaalt hõbeda väljaveo ja lasknud kõik seal leidunud hõbeasjad, nii ilmalikud kui ka vaimulikud, kokku sulatada.¹² Et järgmised väljamaksed pidid toimuma juba küünlapäeval

⁶ LECUB 4, nr. 1878.

⁷ LECUB 4, nr. 1884.

⁸ LECUB 4, nr. 1890, 1891.

⁹ Akten und Rezesse der livländischen Ständetage (edaspidi AR), Bd. 1, bearb. von O. Stavenhagen & L. Arbusow. Riga, 1923, nr. 193; LECUB 4, nr. 1899.

¹⁰ LECUB 6, Reg. 2273b.

¹¹ O. Volckart. Die Münzpolitik im Ordensland und Herzogtum Preussen, lk. 438.

¹² LECUB 4, 1930; O. Volckart. Die Münzpolitik im Ordensland und Herzogtum Preussen, lk. 72–73.

Ungari, Sigismund I kulden, 1387–1437. Leitud Königsbergi lähistelt. Eesti Ajaloomuuseum.

(2. veebruaril) 1413, pöördus kõrgmeister 28. novembril 1412 rahapalvega ka Liivimaa nelja vaimuliku maaisanda poole.¹³ Nende vastused pidi Heinrich von Paluenile vahendama Liivimaa maameister. Tartu piiskopi vana-aastaõhtul kirjutatud vastus oli eitav. Põhjenduseks mainitakse mitmesuguseid piiskopkonda tabanud hädasid, viljaikaldust ja vana, ilmselt juba Liivimaa 1396. aasta kodusõja aegset, 4000 Riia marga suurust võlga.¹⁴ Mida teised prelaadid asjast arvasid, pole teada.

Ühtlasi nõudis kõrgmeister Liivimaa meistritl vana-aastaõhtul 1412 taas laenu, käendust, maa ja käsknike maksustamist ning kulda-hõbedat. Preisimaa olukorda raskendas asjaolu, et Poolast ei saadud vilja, selle hind oli tõusnud kõrgeks ning kõrgmeister oli sunnitud Liivimaalt paluma 40 sälitist vilja kevadeks Memelisse saata.¹⁵

Mõnevõrra üllatuslikult õnnestus kõrgmeistril lunaraha Poola kuningale, millest 1413. aasta alguses oli veel pool hankimata, juba jaanuarikuu jooksul täielikult tasuda.¹⁶ Kuid vahepeal oli ordu võlgadele lisandunud kohustus maksta diplomaatilise vahendustegevuse eest Ungari ja Böömi kuningale Sigismundile.¹⁷ Temale ja Ungari kuningannale oli ordu võlgu 15 000 kuldnat ja 13 000 (või 12 500) šokki krosse, Leedu suurvürstile

Vytautasele lisaks veel 5000 šokki – ja Heinrich von Plauen lunis nii Saksamaa kui ka Liivimaa meistritl raha edasi.¹⁸ Nähtavasti ei teatud Liivimaal esialgu, et kõrgmeistri võlg Władysław II Jagiełło oli juba klaaritud. Hoolimata karjuvast hõbedapuudusest langetati jaanuari lõpul 1413 Võnnus toimunud Liivimaa ordukapiitli otsus kõrgmeistrit abistada, kusjuures iga käsknik pidi maksurahast ära andma nii palju, kui tal linnuse vajadustest üle jääb. Kogutud summa tuli 15. märtsil läkitada Memelisse, sest 30. märtsil pidi kukuma järjekordne maksetähtaeg.¹⁹ Dokumentid ei reeda, millega asi lõppes.

Näib, et Heinrich von Plauen polnud oma nutukirjades päris siiras. Vaid mõni kuu pärast lunaraha väljamaksmist murdis ta Thorni rahu ning alustas septembris uut sõda Poola vastu. Et see ei saanud toimuda ilma palgasõjaväeta, s. t. ilma suurte kulutusteta, on ilmselge. Vähemalt osa kõrgmeistri kaaskäsknike jaoks oli sama selge ka avantüüri oodatav tagajärg – Preisimaa rüüstati järgmisel, 1414. aastal taas, seekord kuni Königsbergini välja. Aasta alguses uueks kõrgmeistriks saanud Michael Kuchmeisterit ootasid ees suured väljaminekud sõjaliseks valmisolekuks, diplomaatiliseks lobitööks paavsti ja keisri juures jne. jne.²⁰

¹³ LECUB 4, nr. 1925.

¹⁴ LECUB 4, nr. 1927.

¹⁵ Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens (edaspidi ASP), Bd. 1, hrsg. von M. Toppen. Leipzig, 1878, nr. 170; AR 1, nr. 198.

¹⁶ O. Volckart. Die Münzpolitik im Ordensland und Herzogtum Preussen, lk. 73; ASP 1, nr. 171.

¹⁷ LECUB 6, Reg. 2273b; AR 1, nr. 198.

¹⁸ LECUB 4, nr. 1932; ASP 1, nr. 171.

¹⁹ AR 1, nr. 198; LECUB 4, nr. 1930, 1932.

²⁰ O. Volckart. Die Münzpolitik im Ordensland und Herzogtum Preussen, lk. 75.

Arusaadavalt pöörduti abipalvega jälle ka Liivimaa vendade poole. Vastavate läbi-rääkimiste kohta lähemad andmed puuduvad, kuid näib, et kõrgmeister tahtis saada toetust niihästi vilja kui ka kulla või hõbeda näol, mitte aga kohalikus rahas. Leivavilja saamiseks nõudis ta Liivimaalt selle väljaveo keelamist kõikjale, v. a. Vislale, s. t. Danzigisse (Gdańskisse) ja Elbingisse (Elblągisse). Paraku oli Liivimaad just tabanud ikaldus, käsknike varud otsakorral ja vilja hind siin tõusnud 13 margani Preisi rahas.²¹ Sellest hoolimata lubas maameister Sigfried Lander von Spanheim, et kogu vili, mis tal õnnestub leida, saadetakse Preisimaale. Mis puudutas kulda-hõbedat, siis ka neid polnud Liivimaalt võimalik hankida ja nii pakuti preislastele väärismetallide asemel esialgu mingit rahasummat, mis loodeti käsknike abil Virumaalt koguda. Kirjas kõrgmeistrile 10. detsembrist 1415 oli Liivimaa meister nõus teda toetama 1000 Riia margaga.²²

Kuid juba päev hiljem muutis Lander von Spanheim meelt. 11. detsembril 1415 kurtis ta kõrgmeistrile rahapuudust ja pakkus selle asemel 100 sälitist rukist omaenda varudest, lubades vilja kevadeks Riiga toimetada. Sealt pidi kõrgmeister selle juba ise edasi laevatama.²³ Et sälitis rukist maksis Liivimaal 1415. aastal 7½ Riia marka,²⁴ tähendas see sisuliselt 750-margalist toetust. 1. jaanuaril 1416 lubas Liivimaa meister läkitada Michael Kuchmeisterile oma saadikutega veel 600 kuldnat, mille ta oli suurivaevu kokku ajanud.²⁵ Siiski ei taganenud maameister ka 10. detsembril antud sõnast. Millalgi 1416. aasta varakevadel, enne 8. märtsi, andis ta kõrgmeistri kirja alusel Danzigi kodaniku Claus Rodowi kätte 1000 Riia marka, millega too reisis edasi Tallinna. Sama mees pidi soovi

korral kaasa viima ka lubatud vilja.²⁶ Niisiis oli Liivimaa toetus Preisimaale sedakorda hoopis nadim kui 1412. aastal – kokku vaid 2150 Riia marka, kui eeldada, et kõik lubatu ka kõrgmeistri kätte jõudis. Liati võib Claus Rodowi kaudu saadetud raha tõlgendada pigem laenu kui tagastamatu abina. Tõsi küll, Liivimaa meister käskis viljavedu Preisimaale eeliskorras jätkata ka järgmisel aastal.²⁷ Kuid seda ei kingitud, vaid müüdi.

Rohkem sellest ajast laenuteemalist kirjavahetust teada ei ole. Võrreldes vastava dokumentatsiooni rohkusega aastaist 1411–1413 on niisugune kirjade nappus silmatorkav ja annab põhjust oletuseks, et enam Preisimaalt rahasoove ei laekunudki. Põhjuseks võisid olla mündipoliitilised meetmed, mida Michael Kuchmeister hakkas rakendama.

Nimelt oli Preisi ordu killing selleks ajaks oma väärtust kõvasti minetanud ja 1415. aastal alustas kõrgmeister mündireformi. Selle ülesandeks oli langetada Kesk-Euroopa peamise kaubamündi Böömi krossi kurssi (ehk siis suurendada seeläbi kauplemistulu) ja tõsta talupoegadelt saadavat renti. Selleks kavatseti parandada pennide mündialust, mille tulemusel killingisse (mis pidi jääma muutmata) tulnuks endise 12 penni asemel arvestada vaid 8. Sellega oleks 720-pennine arvestusmark kallinenud 60 killingilt 90-le. Reform pidi jõustuma 25. detsembril 1415. Kuid kõrgekvaliteedilise peenraha kavandatud müntimist ei toimunud. Selle asemel langetas Böömi krossi tõusev kurss veelgi killingi mündialust. Nüüd püüdis kõrgmeister asja parandada uue suurmündi poolskotiga, mille hõbedasisaldus ületas neljakordselt viimaste killingite oma. Maksude arvestamisel tuli lähutada küll mõnevõrra teistsugusest väärtusvahetusest – 1 mark poolskotte pidi võrduma

²¹ Mitte 13 Riia margani, nagu ekslikult on arvanud V. Dorošenko. Vt. V. Dorošenko. *Ceny i produkty sel'skogo xozjajstva v Livonii XV veka.* – Istorija SSSR. 2, 1959, lk. 161.

²² LECUB 5, nr. 2025.

²³ LECUB 5, nr. 2027.

²⁴ I. Leimus. *Hindadest Tallinnas 15. sajandil.* – Ajalooline Ajakiri 2013, 4 (146), lk. 442, joon. 15.

²⁵ LECUB 5, nr. 2046. Kiri ei täpsusta, missugustest kuldnatest on jutt, kuid valdavalt kasutati Liivimaal Reini kuldnaid, mille kurss oli tol ajal u. 2/3 marka, vt. V. Dorošenko. *Ceny i produkty sel'skogo xozjajstva v Livonii XV veka*, lk. 169, tab. 9.

²⁶ LECUB 5, nr. 2059.

²⁷ LECUB 5, nr. 2070.

Kõrgmeister Michael Kuchmeisteri
uus ja hea killing, 1416–1422.
Repro

3 margaga killingites. Nõnda oleksid sularaha omanikud kaotanud oma varast kaks kolmandikku. Linnade esindajad ei jäänud plaaniga seetõttu nõusse ja viimaks pidi Kuchmeister leppima suhtega 1:2,5. Kuid ka sellisena oli reform kasulik ainult aadlile ja kõrgmeistrile, teistele tähendas see killingi allahindamisest sündivat vaesumist. Mõni päev hiljem puhkes Danzigis mündimäss, mille eesotsas olid peamiselt käsitöölised. Rahapaja ja raekoda rüüstati.

Mäss suruti varsti küll veriselt maha, kuid mündireformist mõeldud kujul tuli kõrgmeistril loobuda. Juulis 1416 otsustas Kuchmeister hakata lööma uusi, senisest kaks korda paremaid killingeid, mis vastasid poolele Krakowi ja Böömi krossile (ill. 2). Uusi münste hakatigi valmistama, kuid vana raha jäi käibeale ja selle omanikud lugesid marka endiselt 60 killingit. Nii hakkas kõrvuti käibima kaks arvestusmarka – vana ja sellest poole parem uus. Nende väärtusvahekord kõikus 1:2 ümber. 1425. aastal tehti katse vanad killingid käibest ära tõmmata ja saadud metallist uusi valmistada, kuid see ettevõtmine ei läinud korda. Peaasjalikult löödi 15. sajandil halba peenraha, õõnespenne ehk brakteaate, kuna kõrgeprooviliste killingite jaoks oli hõbe liiga kallis. Viimaks, 1450. aastal vähendati otsustavalt (u. 45%) ka killingite hõbedasisaldust.

Järgnenud ordu sõda Preisi linnade liidu vastu tõi kaasa edasise mündihälvenduse. Ajapikku jäi peale vana mark. 1460. aastal kuulutas kõrgmeister ametlikult välja ülemineku „vanadele”, s. t. halbadele killingitele ja vahetas „uued” käibest välja.²⁸

Käsitletud Preisi mündireformi ajendiks on uurijad reeglina pidanud ordu katastroofilist rahanduslikku olukorda pärast Tannenbergi lüüasaamist ning sellele järgnenud allakäigu aastatel. Tähelepanuta on siinjuures jäetud tõik, et Preisimaa polnud ainus koht Euroopas, kus 15. sajandi alguses leidis aset mündireform. Sama toimus mujalgi, näiteks Liivimaal.

Mõistagi areneb iga maa mündindus mõnevõrra erinevalt. Mündihälvendus Liivimaal toimus järk-järgult ja pigem majanduslikel kui poliitilistel põhjustel, kõigepealt 1390., siis 1400. ja viimaks 1410. aastatel. Lõpuks olid Tallinna ja Tartu artigid (ill. 3) kaotanud oma esialgset väärtust ümmarguselt 2,5 korda,²⁹ mis tähendas ka maksutulude vastavat vähenemist. Omaette küsimus on, kuivõrd mõjutas Liivimaa inflatsiooni kõrgmeistrile osutatud rahaline abi. Kindlasti ei saa seda süüdistada mündihälvenduses, mis toimus enne 1410. aastat. 17–18 tuhande kuldna suurune laen kõrgmeistrile 1412. aastal on küll muljetavaldav, kuid ei paista

²⁸ O. Volckart. Die Münzpolitik im Ordensland und Herzogtum Preussen, lk. 76–83, 84–128, 206–207, 435–436, tab. a, graafik 9, 442–444, tab. c; B. Paszkiewicz. Brakteaty – pieniądź krędnio-wiecznych Prus. – Złota Seria Uniwersytetu Wrocławskiego 3. Wrocław, 2009, lk. 230–240.

²⁹ I. Leimus (ed.). Tallinna mündiraamatud 1416–1526. Tallinna Linnaarhiivi Toimetised 3. – Revaler Münzbücher 1416–1526. Veröffentlichungen des Stadtarchivs Tallinn 3. Tallinn, 1999, lk. 20–21; I. Leimus. Das Darlehen des Ordensmeisters an die Stadt Tallinn (Reval) als Treibkraft des dortigen Münzwesens am Ende des 14. und zu Beginn des 15. Jahrhunderts. – Monetary history of the Baltics in the Middle Ages. Eesti Ajaloomuseum, Varia historica 6. Tallinn, 2012, lk. 80–91.

Liivimaa meistri Tallinna artig,
1370.–1380. aastad.
Eesti Ajaloomuuseum.

samuti olevat Liivimaa mündinduse olukorda kuigivõrd kõigutanud. Vähemalt ei viita sellele ükski säilinud allikas.

Vahemärkusena – kui uskuda vanu ürikuid ja kroonikaid, siis polnud üldmäärgitud summa liivimaalaste jaoks ei varem ega ka hiljem midagi erakordset. 1394. aastal näiteks hindas paavst Bonifacius IX Riia peapiiskopkonna poole aasta tulud (väljaminekud maha arvestatud) 11 500 kuldkuldnale.³⁰ See teeb aastatuluks 23 000 kuldnat.³¹ Et ordu territoorium oli peapiiskopkonna omast üle kolme korra suurem, võiks see ordu jaoks tähendada hinnanguliselt 60–70 tuhande kuldn suurust tulu aastas. Kahjuks puuduvad ordu jõukuse kohta vaadeldavast ajast konkreetsemad andmed. Ent mõnevõrra hiljem, 1430. aastatel, jäi Balthasar Russowi teatel Viljandi komtuurist maha 30 000 marka kullas ja 600 marka puhast hõbedat,³² Järva foogtist Helwig von Gilsenist aga tündritäis kulda – 100 000 marka roosnooblites³³ jt. kuldmüntides – ning teadmata kogus hõbedakange, lauahõbedat jms. Kogu selle varanduse smugeldanud Liivimaa meister Franke Kerskorff (1433–1435) oma venna, Preisi suurkomtuuri Walther von Kerskorffi

kaudu kõrgmeistri kätte.³⁴ Sel juhul poleks 1435. aasta Bresti rahulepinguga sätestatud järjekordne, 9500 Ungari kuldn suurune maksukohustus Poolale kujutanud kõrgmeistri jaoks mingit probleemi.³⁵ Iseasi, kas Russowi arvatavasti kuulujuttudel põhinevat teavet tasub puhta kullana võtta, kuid ka suurusjärgu võrra väiksemana oleksid ordurahavaru rahavarud olnud märkimisväärsed. Et Liivimaa orduharu oli isegi pärast 1435. aasta Swienta ränka lüüasaamist kõigiti maksujõuline, tõendab maameistri sama aasta detsembris sõlmitud leping Riia peapiiskopi Henning von Scharpenbergiga, mille kohaselt ordu maksis peapiiskopile 20 000 Riia marka raha, s. o. ligi kaks tonni puhast hõbedat.³⁶ See oli peaaegu pool kogusest, mille Taani kuningas Valdemar IV oli saanud sajand varem Eestimaa hinnaks Saksa Ordult.

Suurem kriis Liivimaa mündinduses näib olevat alanud alles 1415. aastal. Arkadi Molvõgini arvates (nagu ka juba Oskar Stavenhagen) kavandas ordumeister juba sel aastal mündireformi, püüdes müntimist niihästi Tallinnas kui ka Tartus peatada. Liivimaale olnud eeskujuks samal ajal Preisimaal alustatud mündireform. Siis aga ordumeistri

³⁰ LECUB 4, nr. 1349, 1352, 1357.

³¹ Mõeldud on ilmselt Reini kuldnat, mis vaadeldaval ajal hinnati u. 10% odavamaks kui Ungari kulden, vt. O. Volckart. Die Münzpolitik im Ordensland und Herzogtum Preussen, lk. 438.

³² S. t. u. 10 000 kuldnat ehk 35 kg kulda ja 125 kg hõbedat.

³³ Seda inglise kuldmünti hakati valmistama alles 1464. a., nii et arvatavasti oli tegemist lihtsalt nooblitega. Kuid mündisort polegi antud juhul oluline.

³⁴ B. Russow. Chronika der Prouintz Lyfflandt. Bart 1584. – Scriptores rerum Livonicarum, Bd. 2. Riga & Leipzig, 1853, lk. 29–30 [19a–20b]. Helwig von Gilsen suri arvatavasti 1434. a. Nimepidi märkimata Viljandi komtuur võis olla Goswin von Velmede, kes suri arvatavasti 1433/4. Maameister Franke Kerskorff langes Swienta lahingus 1. sept. 1435.

³⁵ Vrd. O. Volckart. Die Münzpolitik im Ordensland und Herzogtum Preussen, lk. 108–110.

³⁶ LECUB 8, nr. 1019, 1021.

algatus Tartu piiskopi tõrksuse tõttu veel ebaõnnestus.³⁷

Preisimaa otsese eeskuju vastu võib siiski väita, et seal tuli mündireform arutusele alles 1415. aasta hilissuvel,³⁸ kuna aga Liivimaal püüti müntimist katkestada juba sama aasta kevadel.³⁹ Seetõttu ei saa välistada, et Liivimaal tingis niisuguse otsuse lihtsalt ordu hõbedapuudus. See oli alanud juba varem. Jaanuaris 1413 vastas ordumeister tallinlaste kirjale, et tal hõbedat ei ole ja ta ei tea ka kedagi, kel seda müüa oleks.⁴⁰ 9. veebruaril 1415 polnud maameister rahast, mille Tallinna bürgermeister Ludeke Dunevar oli müntimise tarbeks tema kätte jättnud (516 marka), suutnud tallinlastele hõbedat muretseda.⁴¹ Seda sama – suutmatust raha eest Liivimaal kulda või hõbedat muretseda – tõdes Lander von Spanheim kirjas kõrgmeistrile 10. detsembril 1415.⁴² Aprillis 1415 oli Tallinn, võib-olla hõbedapuudusel, müntimise iseseisvalt katkestanud, sellid puhkusele lasknud ja komtuurile aruande esitanud. Ordumeistri korraldus 13. maist 1415, müntimine täielikult peatada, tunduks siinkohal liigne, kui mitte algatus poleks tulnud Tallinnalt endalt.⁴³

Tõepoolest toimus kogu Euroopa müntimise mahus 14.–15. sajandi vahetusel terav langus, mis kulmineerus aastail 1395–1415 ja mis ilmselt oli põhjustatud väärismetalli nappusest.⁴⁴ Kuid nagu nägime Liivimaa puhul, suutsid tartlased müntimist ka nendes oludes jätkata ja koguni ei allunud ordumeistri survele müntimine peatada. Nähtavasti polnud asi mitte niivõrd väärismetalli puuduses kui

pigem selle hinnas. Ja siin olid tartlased tallinlasi alati edestanud, makstes hõbedat eest rohkem ning veremides vastavalt halvemat raha, peamiselt lübisheid. Küllap oli selle taga Tartu piiskoppide lödvem mündipoliitika, kuna taas tallinlased sõltusid suures osas ordumeistri hõbedatarnetest ja tema konservatiivsematest korraldustest-vaadetest. Ehk ei suutnud ordumeister ja tallinlased enam tartlaste kõrgemate ostuhindadega võistelda? Nähtavasti oli ordumeister püüdnud sundida Tartu piiskoppi lõpetama mitte lihtsalt müntimist, vaid halva raha valmistamist, millega tolle ostueelis hõbedaturul oleks kadunud. Siit siis ka Tartu piiskopi tõrksus ja kokkulepete rikkumine. Selles vastasseisus osutus ordumeister teovõimetuks ja oli ise nüüd see, kes andis Tallinnale korralduse Tartu eeskujul oma münti reguleerida. See viis peenraha hoogsale halvendamisele (mis teatud määral puudutas ka suuremat mündisorti artigeid) ning tõi lõpuks kaasa ka 1422.–1426. aasta mündireformi.⁴⁵

Liivimaa mündireformi on käsitlenud mitmed uurijad. Arkadi Molvõgin, kes on seda uurinud kõige põhjalikumalt, tõstab reformi põhjuste hulgas esile kindlaksmääratud sissetulekute reaalselt vähenemist ja hindade tõusu, millest esimene puudutas eelkõige kirikut ja aadlit, teine aga ühiskonda laiemalt.⁴⁶ Tõepoolest olid mitmed elutarbekaupade nominaalhinnad Liivimaal võrreldes 15. sajandi algusega tõusnud umbes kahekordseks.⁴⁷

Reformi sissejuhatuseks katkestasid maa-

³⁷ AR 1, nr. 211, 256; A. Movlygin. Deneznoe obraščenie i monetnoe delo na territorii Ėstonii v ĳII – pervoj polovine ĳVI vv. Dissertacija na soiskanie učenij stepeni kandidata istoričeskix nauk. Tallinn, 1967 (*mscr.*), lk. 148–150, 180–181.

³⁸ O. Volckart. Die Münzpolitik im Ordensland und Herzogtum Preussen, lk. 76–77.

³⁹ LECUB 5, nr. 2004.

⁴⁰ LECUB 5, nr. 1930.

⁴¹ LECUB 5, nr. 1993.

⁴² LECUB 5, nr. 2025.

⁴³ LECUB 5, nr. 2004. See oligi vastus tallinlaste pöördumisele 25. aprillist.

⁴⁴ J. Day. The question of monetary contraction in late medieval Europe. – Nordisk Numismatisk Årsskrift 1981, lk. 12–29, eriti 15–16, 20–24.

⁴⁵ I. Leimus. Das Darlehen des Ordensmeisters an die Stadt Tallinn, lk. 87–89; LECUB 5, nr. 2070, 2191.

⁴⁶ A. Movlygin. Deneznoe obraščenie i monetnoe delo na territorii Ėstonii v ĳII – pervoj polovine ĳVI vv., lk. 173–178.

⁴⁷ I. Leimus. Hindadest Tallinnas, *passim*.

Liivimaa meistri Tallinna killing,
1430.–1440. aastad.
Foto: Hannu Sarkkinen.

isandad 1420. aastal müntimise kogu maal kaheks aastaks. 1422. aasta Võnnu maapäeval võeti vastu otsus uute kõrgeprooviliste artigite valmistamiseks, mis oma väärtuselt pidid vastama 3 vanale artigile ehk 12 lübschele. See tähendab, et uus raha oli vanades artigites väljendatuna kolm, lübschetes aga koguni neli korda kallim. Et artigisse arvestati muidu 3 lübschet, olid lübsched enne reformi halvenenud märgatavalt kiiremini kui artigid. Võlgu tohtis kolme aasta jooksul maksta vanas rahas. Erandiks olid üle 24 aasta tagasi tehtud võlad, mis tuli tasuda tollal käibinud rahas. Eristamaks uut artigit vanast pikendati risti-haarasid reversil nii, et need jagasid mündi ringkirja neljaks, just nagu Preisi utel ja headel killingitel (ill. 4).

Järgmiseks sammuks oli 1424. aasta Valga maapäeva otsus, mis sätestas, et talumees pidi aastased rahalised kohustused nüüdsest tasuma uues rahas. Sellega tõusid need reaalselt 3–4-kordseks. Trahvid kriminaalkuritegude eest, mis määratud enne maapäeva, tuli tasuda vanas, hilisemad – uues rahas. Väiksemate süüasjade eest võis maksta vanas rahas nii kaua, kui see käibib. Vanu võlgu võis tasuda vanas rahas või ka uues, kursiga 1 uus mark = 3 vana marka artigit või 4 marka lübscheid.

1425. aastal tuli jutuks ka uue vahetusraha sisseviimine. Ühtlasi otsustasid maaisandad lõpetada vana raha ringlemise sama aasta mär dipäevaks (11. nov.). Vaid oma saadikute vastuteggevuse tulemusel õnnestus Riial seda tähtaega pikendada jõuludeni. Väärrib tähelepanu,

et samal ajal tehti (ebaõnnestunud) katse vana raha käibelt kaotamiseks ka Preisimaal. 18. jaanuaril. 1426 toimunud Valga maapäeval otsustasid maaisandad lisaks uutele artigitele hakata edaspidi valmistama šerfe, mis asendasid vanu seestliguid (= 1/6 artigit),⁴⁸ alates lihavõttest (31. märtsist) aga ka uusi lübscheid (= 1/3 artigit). Vana raha kasutust pikendati 10. märtsini, kuid see ei kehtinud talupoegade jaoks, kes pidid oma kohustused juba alates 1424. aastast täitma uues rahas.

Sellega oli mündireform formaalselt lõpetatud. Kuid algusest peale oli uus raha esile kutsunud kaupmeeskonna, s. t. linnade ägeda vastuseisu, mis jätkus ka hiljem. Asi oli selles, et järsult tõusnud rahalisi kohustusi said talupojad täita ainult ühel viisil – müües oma saadusi 3–4-kordse hinna eest. See omakorda tähendas siseturule, kaugemas perspektiivis aga ka välismaale müüdavate kaupade hinna mitmekordistumist. Niisugust kaupa poleks kaupmehed saanud ilma kahjumita välismaal turustada. Kahjumit kompenseerida oli võimalik vaid importkaupade hinda vastavalt tõstes. Siseturul oleks see olnud teatud piirides ehk mõeldav. Kuid et suurema osa Liivimaa kaubandusest moodustas transiit, siis laiemas plaanis oleks seda teha olnud võimatu.

Seetõttu tegid linnad kõik endast sõltuva, et jääda vana mündi juurde. Ning kui läbirääkimised maaisandatega ei aidanud, mindi teist teed. Nimelt kasutati ära sätte, et uus artig pidi olema neli korda rohkem väärt kui vana (seda küll vaid väljendatuna lübschetes). Reformieelses mündisüstees-

⁴⁸ Dokumendi tekstis käsitletakse artigeid ja seestlinguid/šerfe koos, lübscheid aga eraldi. Jääb mulje, nagu oleks šerfide valmistamine kõnealuseks maapäevaks juba alanud (1425. aastal?).

mis arvestati marka 36 killingit, 48 ööri, 144 artigit ehk 432 lübischet, s. t. 4 vana artigit vastas arvestuskillingile. Nõndap hakkasidki linnad, vaatamata maaisandate korduvatele keeldudele, kutsuma uusi artigeid killingiteks ning vastavalt ka hindama. Liivimaal kujunes välja kaks paralleelset arvestusmarka: uus, mis sisaldas 144 artigit, ning vana ja neli korda odavam, milles oli 36 artigit/killingit. Uut marka kasutati 15. sajandi lõpuni, kuid harva ja peamiselt aadli keskel, mõisate ostumüügi puhul. Laiemalt jäi igapäevases elus kehtima ning võitis lõpuks kogu Liivimaal vana, 36-killingiline mark.⁴⁹

Talumees, kes pidi maksud tasuma uutest markades, linnaturul aga sai oma kauba eest hinda vanades ja odavates, sattus nüüd eriti raskesse olukorda. Asi läks nii hulluks, et Harju- ja Virumaa talupojad hakkasid 1429. aasta kevadel Tallinnast ambusid, mõõku, odasid jm. relvi ostma ning valmistusid ülestõusuks. Nende rahulolematuse oli suunatud eeskätt mõisnike ja mõisavalitsejate, s. t. maksukoormuse tõusu vastu. Ordumeister, kes samal ajal Eestis viibis, käsitas asja mõis- tagi teisipidi. Toetudes talupoegade kaebustele, süüdistas ta hoopis Tallinna raadi, et linnas ei rehkendata uut artigit mitte artigiks, vaid killingiks ehk 4 artigiks. Just vana raha olevat talupoegade mässumeelsuse taga. Relvade müük neile keelati karmi karistuse ähvardusel.⁵⁰ Rohkem teateid mündirahutustest tollasel Liivimaal pole, kuid teatav paralleel Danzigi mündimässuga on ilmne.

Ehkki rahulolematu kiht ja selle eesmärgid olid Preisi- ja Liivimaal erinevad, sundisid mõlemad taga mündiparandusest tulenenud majanduslikud põhjused.

Kaugematest näidetest võib antud seoses mainida ka Austriat. Vaadeldaval ajal, aastail 1416, 1435–1437 ja 1456 tehti seal korduvaid katseid mündiparanduseks, kuid need jäid tulemusteta. Reformide ebaõnnestumise põhjuseks peab Austria-Briti ajaloolane Alfred Francis Põhram linnakodanike vastuseisu üldisele hinnatõusule.⁵¹

Suured mündimuutused leidsid samal ajal aset ka Taanis. Sealne Flensborgis ja Ribes löödud raha järgis 14. sajandi lõpul Vendi mündiliidu eeskujule, kuid müntimine oli nähtavasti lühiajaline ja katkendlik. 15. sajandi alguseni puudus riigi vajadusi rahuldav kodumaine müntimistegevus Taanis hoopis.⁵² Selle taasalusamiseks surus kuninganna Margareta 1396. aasta maapäeval läbi erilise maksu müntimise taasalusamiseks.⁵³ 1403. aastal hakati Naestvedis vermima sterlinguid (= 3 penni), mille valmistamine viidi 1412.–1413. aastal üle Lundi.⁵⁴ Ehkki Taani uus raha pidi olema Hansa müntidega samaväärne, selgus kohe, et see nii ei ole. Juba 1403. aastal tekkisid probleemid Taani tollis, kus Taani raha küll täie eest välja anti, kuid samas väärtuses vastu ei tahetud võtta. 1406. aasta hansapäev tõdes, et sterlingid sisaldasid tunduvalt vähem hõbedat kui Vendi mündiliidu dreilingid ehk kolmepennised, ja hindas Taani raha Lübecki omast kolmandiku võrra odavamaks (sterling

⁴⁹ A. Movlygin. Deneznoe obraščenie i monetnoe delo na territorii Èstonii v XII – pervoj polovine XVI vv., lk. 183–201 ja seal tsiteeritud kirjandus ning allikad, eriti: LECUB 5, nr. 2632; LECUB 7, nr. 206, 348, 409; I. Leimus. Tallinna mündiraamatud, lk. 22.

⁵⁰ A. Movlygin. Deneznoe obraščenie i monetnoe delo na territorii Èstonii v XII – pervoj polovine XVI vv., lk. 195–196; LECUB 6, nr. 3009; LECUB 8, nr. 6.

⁵¹ A. F. Põhram, R. Geyer, F. Koran (Hrsg.). Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne in Österreich, Bd. 1 (Veröffentlichungen des internationalen wissenschaftlichen Komitees für die Geschichte der Preise und Löhne, Österreich 1). Wien, 1938, lk. 22–23; A. Luschin von Ebengreuth, Das Münzwesen in Österreich ob und unter der Enns im ausgehenden Mittelalter. – Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, N. F. 13–14, 1914–1915, lk. 252–280; 15–16, 1916–1917, lk. 367–462.

⁵² G. Stefke. Der Beginn der Sterling-Prägung in Lund und das Ende der Münzstätte Næstved. Zur Geschichte der Münzprägung des frühen 15. Jahrhunderts im *regnum Dacie* und im östlichen Norddeutschland. – Studia numismatica. Festschrift: Arkadi Molvõgin 65. Tallinn, 1995, lk. 151.

⁵³ G. Galster. Unionstidens udmøntninger. Danmark og Norge 1397–1540. Sverige 1363–1521. København, 1972, lk. 18.

⁵⁴ G. Stefke. Der Beginn der Sterling-Prägung in Lund und das Ende der Münzstätte Næstved.

= 2 Lübecki penni, mark vastavalt 12 Lübecki killingit). Seda kurssi korrati 1418. aastani. 1407. aastal otsustas Lübecki kokkutulek koguni kutsuda kuningannat üles müntimist lõpetama. Vastuseks ähvardas Margareta 1409. aastal Saksa mündid Skånes keelata (ja tõenäoliselt keelaski), sundides hansakaupmehi vahetama oma parema raha kohaliku ja halvema vastu kehtestatud kursi alusel. Taani halb raha tuli hansapäevadel sageli jutuks ning 1411. aastal võeti vastu otsus püüda seda paremaks muuta. Kõne all oli koguni kavatsus hakata hansaruumis lööma puhtast hõbedast münte, kusjuures sama ettepanek tehti ka Saksa Ordu kõrgmeistrile ning Preisimaa linnadele. Nii ulatuslikust ja kõrgelennulisest plaanist ei tulnud aga midagi välja. 1416. aastal oli Taani kuningas Pommeri Erik hansalinnade suhtes suisa solvavavalt üleolev, väites, et ta nende münte ei vaja – talle piisab omadestki ja tal pole mingit põhjust linnadega mündiliitu sõlmida.

Samal ajal läks kuninga rahahäda üha suuremaks ning 1422. aastal hakkas ta neljas Taani müntlas massiliselt vermima puhtast vasest sterlinguid, mis pidid käibima 3-pennise sundkursiga. Uus raha kutsus välja üldise pahameele, kuid täitis nähtavasti oma ülesande. Igatahes loobuti nende valmistamisest juba järgmisel aastal. 8. oktoobril 1424 aga sõlmis Taani kuninganna Philippa abiakaasa eemal viibides viimaks hansalinnadega lepingu ühise mündi osas. Peamiseks nimiväärtuseks sai sechsling (= 6 penni), vajadusel lubati lüüa ka brakteaatajaid penne, mis said oma kujutise järgi leopardi (*lebard*) nime. Kuid leping ei kestnud kaua. Kuningas Erik naasis ja 1426. aastal algas sõda ühelt poolt Taani ja teisalt Holsteiniga liitunud hansalinnade vahel. Sõda lõppes 1435. aastal Eriku täieliku lüüasaamisega. Kulude katmiseks jätkas kuningas vaskraha löömist. Selle kõrval viis ta sisse uue nominaali – krossi, mis pidi

vastama 9 Lübecki pennile, kuid oli tegelikult palju madalama kaalu ja hõbedasisaldusega. Pärast Eriku tagandamist 1439. aastal püüti riigi mündindust korrastada ja kõrvaldati vanad mündid käibelt või hinnati alla. 1440. aastatel maksis kross kõigest 2 penni. Edasine Taani 15. sajandi mündiajalugu on halvasti uuritud, kuid suuremaid kataklüsme selles 15. sajandil enam ei toimunud. Samas jäid Taani mündid neile eeskujuks olnud Lübecki jt. omast alati kehvemaks.⁵⁵

Lääne pool mõjutas rahandust tugevasti Inglismaa ja Prantsusmaa vahel kestev saja-aastane sõda. Prantsusmaal langes *gros tournois*' hõbedasisaldus 1413. aasta 93%-lt 1420. aastaks 20%-le. Eriti hoogsalt halvendati münti taaspuhkenud sõja kulutuste katteks 1417. aastast. Renditulude nominaalväärtuse samaks jäädes tõusid hinnad hüppeliselt, seda lisaks ka sõja ning ikalduse tagajärjel. Juba 1420. aastal taastasid kuningad Charles VI ja Henri V Põhja-Prantsusmaal hea mündi, kusjuures vana halb raha hinnati oma reaalkäärtusest kolmandiku võrra odavamaks. Selle tulemusel tõusid rendid 50% üle sõjaeelse taseme. Tagajärjeks oli Pariisi vaeste mäss ning järgnev linnast lahkumine. Samal ajal jätkas dofään oma haldusalas raharikkumist, nii et 1422. aastaks oli müntidesse jäänud kõigest 3% hõbedat. Nagu ikka, võitsid sellest kindlaksmääratud kohustuste maksjad, antud juhul talupojad, kaotasid aga selle saajad, feodaalid. Nõndap taastati kõva raha esimesel võimalusel, juba septembris 1422. Pärast sõjaolukorrast tingitud vahepealset väiksemat mündirikkumist jäi hea raha alates 1429. aastast Prantsusmaal kestma. Kesksvalitsus oli siin piisavalt tugev, et lahendada riigi finantsprobleemid püsiva maksu *taille*'i sisseseadmisega alates 1430. aastatest.⁵⁶

Burgundia hertsogid pidasid samuti traditsiooniliselt kinni tugeva raha poliitikast. Münti halvendati siin mõõdukalt ja ainult seo-

⁵⁵ W. Jesse. Der wendische Münzverein. – Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte, N.F. 6. Lübeck, 1928, lk. 99–104; G. Galster. Unionstidens udmøntninger, lk. 19–23; K. Grønder-Hansen. Møntforholdene under Kalmar-Unionen til 1448. – Margrethe I, Nordens Frue og Husbond. Kalmarunionen 600 år. København, 1996, lk. 129–133; dokumentidest eriti [O. Mørkhøj, & B. F. Johansen]. De skriftlige kilder til Danmarks middelalderlige møntvæsen. Et udvalg 1085–1500. København, 1989, nr. 611, 614, 630, 669.

⁵⁶ P. Spufford. Money and its use in medieval Europe. Cambridge, 1988, lk. 308–310.

ses Inglismaa ja Prantsusmaa vahelise sõjaga kasutati seda vahendit aastail 1416–1419 riigi rahavarude märgatavaks suurendamiseks. Flandrias oli raharikkumine veelgi tagasihoidlikum ning hõlmas vaid aastaid 1416–1418.⁵⁷ Kõige konservatiivsemat mündipoliitikat aeti Inglismaal, kus müntide kaalu vähendati iga paari põlvkonna järel vaid 1/5–1/6 võrra. Väärrib siiski tähelepanu, et niihästi 1412. kui ka 1464. aasta mündihalvendus siin langes Euroopa hõbedakriisi kõrgaega.⁵⁸

Nagu nägime, halvenes raha 15. sajandi alguses peaaegu kõikjal Euroopas. Kuid selle põhjused ja käik olid erinevad. Tugeva keskvõimu ja arenenud majandusega riikides – Prantsusmaal, Burgundias, Inglismaal – järgiti hea raha põhimõtet. Kui suuremad raharikkumised leidsidki aset, siis vaid sõja sunnil ja ajuti. Kas ja kuivõrd võis siin oma osa mängida üldine hõbedapuudus, on raske öelda. Igatahes taastati hea münt neis maa-des esimesel võimalusel. Nõrgemates riikides, näiteks Taanis, oli kuningas sunnitud oma rahahäda leevendama märksa suurejoonelise ja kauem kestva mündirikkumisega. Kuid isegi siin suudeti teatud aja möödudes kord riigi mündinduses jalule seada. Sellise poliitika taga olid kindlaks määratud raharendist elatuvate ühiskonnakihtide, eeskätt kiriku ja aadlkonna huvid. Nemad olid halva raha kõige veendunud vastased.⁵⁹

Niisugust aristokraatlikku suhtumist münti väljendas kõige selgemini Pariisi ülikooli õpetlase Nicole Oresme'i (ill. 5) traktaat „De moneta”, mis kirjutati 14. sajandi keskel ja sai hiliskeskaja Euroopa mõõtuandvaimaks rahateooriaks. Oresme'i jaoks oli ainus mõeldav raha kõva raha. Kuid samal ajal oli alanud saja-aastane sõda, mis sundis valitsejaid oma kulude katteks hoogsalt münti halvendama. Seetõttu tuli Oresme välja seisukohaga, et

õigus münti muuta ei kuulu mitte valitsejale, nagu see seni oli olnud, vaid ühiskonnale (kelle all ta pidas silmas eeskätt pensionidest ja aastarendist elatuvat aristokraatiat).⁶⁰

Liivimaal, kus võim oli killustunud ja kaubanduse roll suur, käisid asjad teisiti. Üllatuslikult näib, et suuremad ühekordsed väljaminekud ei mõjutanud kohalike riigikeste mündinduse olukorda veel kuigivõrd. Allikapudemed osutavad, et isandate varandused võisid olla üsnagi soliidse. Mündinduses said määravaks muud tegurid. Nagu eespool juba osutatud, kannatas kogu Euroopa 14. sajandi lõpus – 15. sajandi alguses hõbedakriisi käes. Üldine hõbedapuudus tekitas konkurentsi Liivimaa mündihärrade, s. t. maaisandate vahel ja tingis väärismetallide kallinemise. See omakorda tõi kaasa mündirikkumise. Odavam raha soodustas eksporti, tõi maale rikkust (Liivimaa kaubandusbilanss Läänega oli reeglina plussis) ja kergendas ka talurahva maksukoormat. Kiriku ja aadli reaaltulud rahamaksudest aga vähenesid. Vastumeetmena üritasid maaisandad münti parandada, kuid aristokraatia huvid pidid kaupmeeskonna majanduslikule jõule alla vanduma.

Preisi orduriigi mündipoliitikat määras esialgu veel üks isand. Sõjakulusid oli mündirikkumine aidanud küll leevendada, kuid halva raha tagajärjed olid siin samasugused nagu kõikjal mujal. Liiati pidi kõrgmeister tasuma tohutut kontributsiooni, mis nõuti sisse heas rahas. Ordu ja aristokraatia sisetulekute tõstmiseks tuli ette võtta mündiparandus. Oliver Volckart arvab küll, et erinevalt Liivimaast oli Preisimaa kaupmeeskond sellega üldiselt päri, ehkki kaotas oma varast 50%! Kahjumi kompenseerinud ta hindu tõstes.⁶¹ Tõepoolest ei saa Preisi- ja Liivimaa majanduse käigu ega seda mõjutanud tegurite vahele võrdusmärki tõmmata.⁶²

⁵⁷ *Ibid.*, lk. 311–312.

⁵⁸ *Ibid.*, lk. 317.

⁵⁹ *Ibid.*, lk. 318.

⁶⁰ *Ibid.*, lk. 295, 300, 305–308; Ch. Johnson (ed.). *The De Moneta of Nicholas Oresme and English Mint Documents*. Thomas Nelsons and Sons Ltd., 1956.

⁶¹ O. Volckart. *Die Münzpolitik im Ordensland und Herzogtum Preussen*, lk. 87–88.

⁶² Hoopis erinevalt toimus Preisi- ja Liivimaal hindade areng, vrd. O. Volckart. *Die Münzpolitik im Ordensland und Herzogtum Preussen*, lk. 88–89, 114–115, 126–127, 437; I. Leimus. *Hindadest Tallinnas*, passim.

Nicole Oresme (u. 1320/25–1382). Bibliothèque Nationale, Paris, fonds français 565, fol. 1r. Repro

Kuid sealsete linnade, eeskätt Danzigi, aga ka Elbingi ja Thorni kaupmehed panustasid välisturule vähemalt samavõrd kui nende Liivimaa ametivennad. Ning Preisimaalgi võitis lõppkokkuvõttes nõrk raha. Seetõttu võib oletada, et midagi Liivimaaga samalaadset leidis ordu nõrgenedes 15. sajandil aset ka Preisimaal.

Ivar Leimus

(1953), PhD, teadur-kuraator,
Eesti Ajaloomuuseum,
Pirita tee 56, 10127 Tallinn,
ivar.leimus@ajaloomuuseum.ee

Artikkel on valminud Anu Männi juhitava teadusprojekti SF0130019s08 (Kristianiseerimine, koloniseerimine ja kultuurivahetus: Eesti Euroopa-identiteedi ajaloolised lätted (13.–17. sajand)) raames.